

LITTERATUR

CARL XV OCH REPRESENTATIONSREFORMEN

Av pol. mag. TOMAS HAMMAR

Lektor Sven Eriksson har dels i sin biografi över Carl XV, som utkom i höstas, dels i en samtidig artikel i denna tidskrift (nr 8, 1954) tagit upp frågan om de politiska förhållanden, som bilda bakgrund till representationsreformen 1865. Som den utmärkte berättare han är, har han förstått att göra sina skildringar spännande och stimulerande, emellertid även till opposition. Som kännare av tidningspressen vid 1800-talets mitt har han infört åtskilligt nytt material, som framför allt visar att Carl XV var verkligt intresserad av en reform.

Som bakgrund till Erikssons nya syn är det lämpligt att ställa Erik Fahlbecks framställning i Sveriges Riksdag. Vid 1859—60 års riksdag var tanken på en totalreform avförd från dagordningen sedan ungefär ett decennium. Men den petitionsrörelse som nu började, visade att tanken ändå hade växtkraft. Bakom rörelsen stodo företagsamma vänsterkrafter, bl. a. August Blanche, som med sin begäran hos kungen ville demonstrera för en representationsreform på de allmänna valens grund. Efter striden i ståthållarfrågan 1859 hade Louis De Geer blivit den ledande i ministären. Fahlbeck skriver: »En typisk företrädare för den borgerligt frisinnade epokens tänkesätt av moderatliberalt kynne var De Geer orubbligt övertygad om nödvändigheten av en representationsförändring. Redan i juli 1861 förelade han kungen en promemoria i saken, upptagande tvåkammersystem på folkvald, samfällid grund. Trots konungens motstånd drevs saken framåt.»

Eriksson har mycket att invända häremot. För att börja med det sista, så var Carl XV alls inte motståndare till en representationsreform. Eriksson tillägger försiktigtvis, att han dock på några punkter helst såge en annan lösning än den som De Geer kom att skissera i sitt PM från 1861. Det kanske skall påpekas, att skillnaden mellan de båda författarnas ståndpunkter härigenom minskas. Carl XV vill en total reform och är alltså inte motståndare till en sådan. Men han vill en av en något annan art och kan alltså vara motståndare till den, som De Geer för fram. Eriksson gör inget försök till en sådan distinktion.

I ståthållarfrågan i riksdagen 1859 uppstod det en häftig nationalistisk opinion. Eriksson pekar på det märkliga förhållandet att det därvid främst var adel och präster, som vägrade att infria kungens löften till Norge. Han tolkar detta som ett utslag av hämndlystnad mot en kunglig utnämningsspolitik, som stäckt många banor. I sitt djärva språk och med sina våldsamma liknelser säger Eriksson: »Liksom omvälvningen i Frankrike 1789 inleddes med aristokratiens och prelaternas uppror mot

enväldet, inleddes den svenska 1859 med adelns och prästernas revolt mot 'allenastyrandet'; i det förra fallet ledde händelserna till tredje ståndets seger, i det senare genom riksdagsreformen och lantmannapartiets uppkomst och konsolidering till fjärde ståndets.»

Den motsättning, som så uppstått i unionsfrågan, skulle ändrat kungens inställning till representationsfrågan. Vid 1850 års riksdag hade han som ledare för det s. k. junkerpartiet varit med om att lägga fram det Lagerbjelkeska förslaget, som byggde på ståndsväl. Nu närmade han sig i stället de liberalas program med allmänna val. Något bestämt partitagande kunde han dock inte göra på sin uppsatta plats, och därför återstår endast att utläsa hans sympatier ur indirekta källor.

Eriksson visade utförligt framför allt i Svensk Tidskrift, att tidningen Frihetsvännen, som startade 1860, var ekonomiskt understödd av Carl eller honom närstående kretsar. Dess politik var skandinavistisk, men samtidigt arbetade den för en genomgripande representationsreform. Dess redaktör Bolin var den som först väckt tanken på en petitionsrörelse. Dess drivkraft skall ha varit, att kungen önskade bevis för att det verkligen fanns en positiv opinion. Själv var Carl inte ovillig till en reform.

Louis De Geer var däremot enligt Erikssons framställning föga intresserad av frågan. Och inom regeringen rådde delade meningar om de samfälliga valen. Någon orubblig övertygelse om nödvändigheten av en reform, så som t. ex. Fahlbeck hävdade, hade han inte. Han var dessutom inte heller någon ledande kraft i ministären ens efter ståthållarkrisens utgång. Gasslander har tidigare i sin avhandling om Gripensstedt ställt denne i centrum som den ledande i ministären. »Mer än De Geer, som han delvis avsiktligt utbasunerade som den politiske ledaren, blev han den som skapade ett statsråd med inbördes sammanhållning, en ministär», skriver Gasslander. Han hävdar dock aldrig, att Gripensstedt utöver sin insats som talare i adelns stora debatt, skulle ha gjort något av betydelse för denna frågas fortgång.

Det var enligt Erikssons framställning vidare inte så som De Geer skrivit själv i sina Minnen, att han tog »det första steget i denna fråga», ty i det PM, som han överlämnade till kungen heter det, att det sker »efter erhållen befallning». Carl XV skulle resa till Frankrike och England och bl. a. slå ett slag för sin skandinavistiska politik. I samband härmed ville han troligen ha De Geers promemoria. Och vid hemkomsten relaterar Carl XV för De Geer Napoleon III:s råd på ett sådant sätt, att det kan förefalla som om Carl själv lagt orden i munnen på kejsaren. Han rådde ju just till det sammankopplande av skandinavism och representationsreform, som Carl själv funnit naturligt, men som De Geer däremot fann olämpligt.

Nu kvarstå emellertid vissa svårigheter i Erikssons bevisföring. Den första är några ord i inledningen till ifrågavarande kapitel i De Geers Minnen: »Efter att ha samtalat några gånger med kungen om nödvändigheten av en representationsförändring, tog jag det första steget i denna fråga . . .» Eriksson förnekade, att De Geer tagit initiativet och hänvisade till att alltsammans utgick »efter erhållen befallning». Man kan emellertid ta fasta på dessa första ord om tidigare samtal och i varje fall, tills

annat kunnat bevisas, hålla den möjligheten öppen att också De Geer kan ha haft intresse av en reform vid denna tidpunkt. Eriksson stöder sin uppfattning med en mycket kritisk syn på De Geer som memoarförfattare, men det fordras mer för att kunna ge Carl XV ensam äran av initiativet.

I samband härmed måste man sätta den roande hypotes, som Eriksson kastar fram som förklaring till De Geers demissionshot i samband med sitt PM. Det är ju så, att De Geer kräver att få gå, om ministären inte kan acceptera samfällda val och tvåkammersystem. Eriksson menar, att det var hans allmänt svaga politiska position 1860—61. »Hans politik hade lidit skeppsbrott, och en politisk skandal väntade honom. Sett mot denna bakgrund framstår hans raska steg i representationsfrågan som begrippligt; det tjänade honom som förevändning att avgå.» Enligt Erikssons framställning skulle man alltså komma till att Louis De Geer hotade Carl XV med att följa den kungliga befallningen att utarbeta ett reformförslag!

Det finns en fråga, som Eriksson alls inte behandlar i sin framställning, men som man måste ta upp, när man vill diskutera initiativet till reformen 1861. Det är frågan om förhållandet mellan representationsreformen och kommunalreformen. Rudolf Kjellén och efter honom med större utförlighet Erik Broms har visat, att landstingen infördes 1862 utan direkt samband med representationsreformen. Broms skriver: »Då landstinget skapades, utgjorde det helt och hållet ett organ för den kommunala självstyrelsen i länen. Syftet med landstingens inrättande var icke att lösa representationsfrågan...» I propositionen den 1 maj 1848 hade man sista gången kombinerat ett kommunalt självstyreorgan med ett valorgan till en övre kammare i en ny riksdag. Därefter aktualiserades självstyrefrågan genom den liberala ideologiens decentraliseringssträvanden och genom den ekonomiska utvecklingen. Vid riksdagen 1856 beslöts en skrivelse till K. M:t i frågan. Och efter en utredning behandlade följande riksdag åter kommunalfrågan. I oktober 1860 hade man slutligen enats om ett förslag, som bland annat också innehöll ett landsting grundat på samfällda val. Detta riksdagens förslag sändes därefter genast på remiss till länsstyrelserna.

Det är värt att lägga märke till att det alltså inte är så att landstingen skapas därför att man behöver valkollegier. Landstingen komma till av helt andra skäl, men de erbjuda genast en ny möjlighet för reformvännerna. Och Louis De Geer, som tidigare inte accepterat de samfällda valen, för ett halvår senare fram dessa som ett bestämt krav. Det hade ju varit orimligt att införa dem i landstingen utan att göra det i en ny riksdagsordning. Det är inte omöjligt att de nya landstingen redan innan de trätt i funktion, kunna ha haft en stor politisk betydelse genom att inspirera till nya tag i representationsfrågan. Åter sammankopplades den med kommunalreformen, och De Geer byggde i stor utsträckning det förslag han därefter utarbetade på den proposition från 1848, som jag förut nämnde.

Carl XV:s intresse för den kommunala självstyrelsen torde varit ganska litet, av Erikssons framställning att döma. I den mån som den inspirerat riksdagsreformen har det varit genom andra krafter inom ministären.

Men när Eriksson gör Carl XV rättvisa genom att framhålla hans reformintresse i samband med skandinavismen, möter han ännu en svårighet. Det är De Geers berättelse i Minnen, att kungen skickat Henning Hamilton till honom för att övertala honom att avstå från sitt yrkande om representationsfrågans upptagande till behandling. Eriksson löser denna svårighet genom att förklara, att De Geer »i full överensstämmelse med memoarernas allmänna tendens som är att framställa författaren som upphovsman till de flesta av epokens reformer» givit en felaktig framställning av förhållandet. Carl var alls inte motståndare till en reform, men han gillade väl inte i allo De Geers förslag och skickade så Henning Hamilton för att diskutera med De Geer.

Det förefaller som om den syn på kungens insats för och vilja till en reform, som Eriksson här tecknar, vore sann och välgrundad, men som om de anfall han gör på Louis De Geer vore mindre väl underbyggda.

Under den fortsatta behandlingen av förslaget visar Carl ett lugnt detaljintresse. Eriksson hävdar, att mot De Geers av honom själv erkända teoretiska brister stodo Carls ordentliga utbildning och tidiga inriktning på konstitutionella frågor. De ändringsförslag, som kungen lämnade De Geer, syftade till att införa ett självskrivet eller kungavalt element i första kammaren och att göra även andra kammarens representation beroende av en graderad skala, men de ledde till små eftergifter från De Geers sida. Det viktigaste för Carl var att få fram ett förslag med skandinavistiskt propagandavärde. Reformen var inte mål för honom endast ett medel. 1863 var det år då den skandinavistiska rörelsen nådde sin höjdpunkt.

När representationsfrågan skall avgöras på hösten 1865, har skandinavismen fått en allvarlig knäck. Danmark har ensamt fått ta upp kampen med tyskarna. Carls skandinavistiska förhoppningar äro trots detta inte brutna. Hela tiden stöder han den skandinavistiska propagandan. I mars 1866 hade han gjort allvarliga försök att bilda en ministär, som ville gå på hans linje i den danska frågan. I maj hade han till slut måst kapitulera. Ministärförändringen sköts på framtiden. Härvid tilldrog sig den uppgörelse mellan Carl XV och De Geer, som De Geer själv och Kihlberg utförligt beskrivit, men som Eriksson raskt går förbi. I februari 1865 hade slutligen en unionsrevisionskommitté tillsatts med kungens förtrogna som ledamöter.

Bakom kungens febrila verksamhet för att få reformen igenom på riddarhuset måste man alltjämt se hans skandinavistiska målsättning. Hovmarskalken af Edholms dagbok har givit ett livfullt material till belysning av kungens bearbetningar. Eriksson sammanfattar med att säga: »Om Carl velat stälpa De Geers förslag hade intet varit lättare: han hade icke behövt göra mer än sitta stilla.» Han menar alltså, att den övertalningsverksamhet, som Carl bedrev, var avgörande för adelns positiva beslut. Inte ett ord nämner han om den hårda press adeln utsattes för i rådande opinionsläge eller om att de konservativa ända in i det sista saknade motförslag, såsom t. ex. Hallendorff och Kihlberg påpekat. Det som drev Carl att stödja reformen var hoppet om att därigenom bringa unionsrevisionen till ett lyckligt resultat. Norrmännens reaktion motsvarade också hans förväntningar, men revisionen kom som bekant aldrig till stånd.

Litteratur

Enligt Erikssons framställning skulle man alltså tre gånger möta politiska uttryck för Carl XV:s syn på representationsfrågan. Först framlägger junkerpartiet vid 1850 års riksdag det Lagerbjelkeska förslaget. Därefter visar Carl intresse för tidningen Frihetsvännen och den liberala petitionsrörelsen omkring 1860. Och slutligen gör han vissa motförslag till De Geers på hösten 1862 vid diskussionen inom ministären.

Erik Lönnroth kritiserade Eriksson i sin recension i Dagens Nyheter för att han gjort sig till tolk för uppfattningen, att det under 1850-talet kommit till stånd »en utjämning mellan de konservativa och liberala riksdagsgruppernas program». Lönnroth ville inte förneka att det låg något i detta, »men därmed är dock inte sagt», fortsatte han, »att det inte dolde sig betydande sociala intressemotsättningar bakom partigrupperingarna. De konservativa trevade efter ett realiserbart program och kunde i sina kalkyler räkna med Carl XV:s stöd.»

Eriksson har visat, att kungen verkligen ville en reform. Men när han har dragit fram det intressanta materialet om Carls förhållande till den liberala och skandinavistiska pressen, har han troligen gått för långt, när han förutsatt, att kungen därvid också skulle ha accepterat deras program i representationsfrågan. De ekonomiska frågorna och särskilt järnvägsfrågorna trädde på 1850-talet i förgrunden. De konstitutionella blevo inaktuella på ett sätt som gjorde det möjligt att samarbeta över de gamla partigränserna. Ett exempel på detta ger regimskiftet 1858, när Gripensstedt och Hamilton tillsammans äro kungens medhjälpare vid ministärbildningen. Men detta behöver ju inte som Lönnroth här framhållit betyda, att partigrupperna enats i den förut skiljande, nu inaktuella frågan.

Det behöver inte heller betyda att Carl XV övergivit sin ståndpunkt i författningsfrågan. Junkerpartiets program 1850 var ett klassvalsystem men inte allmän rösträtt med penninggarantier. Däremot överbjöd man radikalerna genom att utsträcka klassvalen till att gälla ända ner bland arbetargrupperna. 1862 års motförslag innebar att en graderad skala skulle gälla även för andra kammaren, men att rösträtten skulle utsträckas längre ned än vad De Geers förslag medgav. Läger man härtill, att för första kammarens del kungen tänkte sig möjligheten av ett klassvalsystem i form av valda representanter för adeln, så finner man en slående likhet mellan junkerprogram och kungligt motförslag. Sett så blir Carl XV:s förhållande till representationsfrågan enhetligt, och De Geers insats — för det var ju faktiskt han som drog upp propositionens huvudlinjer — skulle då vara, att han trots Carl framfört och genomdrivit ett om man så får säga liberalare förslag. Man kan frestas, att efter Erikssons skildring av detta förlopp citera hans ord om De Geer med syftning på honom själv och säga, att det är i full överensstämmelse med bokens allmänna tendens, som är att framställa — i detta fall — kungen som upphovsman till de flesta av epokens reformer.

Men faller man för en sådan frestelse, måste man också i rättvisans namn framhålla, att Sven Eriksson inte bara skrivit en sällsynt levande och intressant biografi över Carl XV, utan att han också kunnat visa, att denne kung haft stor betydelse för tillkomsten av vårt nya riksdagsskick. Carl XV har verkligen varit intresserad av en totalreform. Han har möj-

Litteratur

ligen varit den egentlige initiativtagaren 1861, ehuru detta ännu måste sägas vara mycket osäkert. Han har slutligen på ett mycket betydelsefullt sätt stött petitionsrörelsen, den reformvänliga pressen och förslagets tillskyndare i riksdagen. Min kritik riktar sig inte heller mot dessa rön. Den vänder sig mot Erikssons sätt att helt tränga undan De Geer, så att slutligen Carl XV står ensam med äran av denna betydelsefulla reform. Han var inte ensam fader till det barnet!
